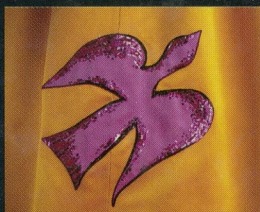
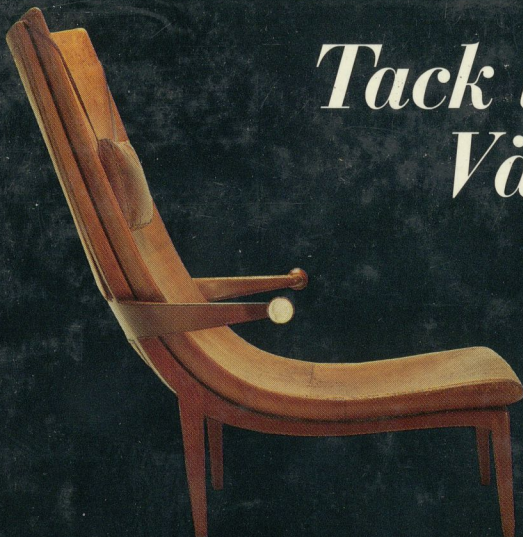

Tack vare våra Vänner!

*Tack vare våra
Vänner!*

NORDISKA
MUSEET

FATLABUREN 1994

Tack vare våra Vänner!

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1994

FATABUREN 1994

ISBN 91 7108 356 1

ISSN 0348 971 X

Redaktör Teje Colling

Fotograf och bildredaktör Birgit Brånvall

Layout Börje Reinhold, Bohusläningens Boktryckeri AB

Omslag Lena Lindqvist

Teknisk redaktör Berit Nordin

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denne okänd.

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey

Tryckt hos Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1993

AXEL VON FERSENS FRANSKA MODEDRÄKT FRÅN 1780-TALET

Ingrid Bergman

Museiföremål kan i bästa fall fungera som en inkörsport till andra tider och för betraktaren avslöja nya och oväntade infallsvinklar på vår kulturhistoria.

Axel von Fersens dräkt kan säga oss mycket om 1700-talets seder och bruk och den leder tankarna till en av de viktigaste händelserna i den europeiska historien, den franska revolutionen år 1789. De rikt broderade sidenplaggen är också beviset på att det existerat en modeepok med manskläder som ifråga om färgrikedom och prakt väl kunde tävla med damernas toiletter. Men den eleganta dräkten kan också användas som utgångspunkt för att skildra en berest känd svensk ädlings livsöde, som slutar i ond bråd död.

NÄR DEN SVENSKA ARISTOKRATIN TALADE FRANSKA MED VARANDRA

Axel von Fersen, som levde åren 1755–1810, är ett gott exempel på hur franskorienterad den svenska överklassen var. Paris var vid denna tid Europas centrum och till Frankrike reste alla förmögna för att både utbilda och roa sig. Resandet underlättades av att franskan faktiskt var den svenska överklassens samtals- och skrivspråk. När Axel von Fersen vid 14 års ålder lämnar Sverige för att fullborda sin utbildning utomlands börjar han föra dagbok och naturligtvis gör han det på franska och då den unge pojken skriver hem till sina föräldrar sker detta självklart också på franska, det språk som talades i hans högadliga hem.

Greve Axel von Fersen (1755-1810) var lång och ståtlig och känd för sitt världsvana uppträdande, sin eleganta konversation och för sitt utpräglade kvinnotycke. Porträtt av U F Pasch d y. Foto Statens Konstmuseer.

Axel von Fersen reser runt i Europa och överallt tas han väl emot vid de olika hoven. Till Paris anländer han år 1773 och snart kommer han att tillhöra den allra närmaste kretsen kring drottning Marie Antoinette. Han lämnar dock Paris för att delta i det nordamerikanska frihetskriget 1780–82 och är med i underhandlingar tillsammans med bland andra George Washington, en av de många historiskt kända personer som Axel von Fersen hinner träffa under sin femtiofemåriga levnad.

Gustav III befäller honom att delta i sin italienska resa 1783 men efter 1785 vistas Axel von Fersen långa tider i Frankrike. Marie Antoinette visar nu öppet sin förtjusning i den reslige svenske adels-

mannen och av von Fersens brev framgår också hur mycket han uppskattar henne.

På mycket nära håll upplever Axel von Fersen de händelser som tillsammans utgör den franska revolutionen. Under den första svåra tiden umgås han dagligen med den franska kungafamiljen och är t o m den person som organiserar kungafamiljens flyktförsök 1791. När Marie Antoinette avrättas 1793 skriver han till sin syster Sophie Piper: "Beklaga mig. Jag har nu förlorat allt vad jag haft i världen. Hon lever ej mer. Min smärta är outhärdlig."

AXEL VON FERSEN ÅTER I SVERIGE

Från slutet av 1790-talet vistas Axel von Fersen huvudsakligen i Sverige och utnämns till universitetskansler, serafimerriddare och riksmarskalk. Han är med när Gustav IV Adolf avsättes och Karl XIII tillträder som kung 1809. Den nyvalde tronföljaren Karl Augusts plötsliga död 1810 ger emellertid upphov till en mängd rykten att han förgiftats av den gamla regimens anhängare, dit bl a Axel von Fersen hörde, vilka hellre velat ha Gustav IV Adolfs unge son som arvinge till den svenska tronen.

Nu inträffar den ödesdigra dagen år 1810. Axel von Fersen deltar i begravningsprocessionen i sin galavagn strax intill Karl Augusts kista. Folkmassan börjar kasta sten; Axel von Fersen tvingas ut ur sin vagn och fastän det finns soldater i närheten kommer ingen till undsättning. Folkhopen massakrerar honom till döds med hugg, slag och sparkar. Ett ögonvittne berättar: "Kläderna som Fersen haft på sig, sletos de gruvligt om. Tröjor och byxor m m skuros genast sönder i små lappar, och var och en var nöjd att få en sådan trofé. Folket såg alldeles rasande ut och mera liknade vilda djur än människor." En fruktansvärd död och en makaber händelse som gav eko i hela Europa.

PARIS, EUROPAS MODECENTRUM

Under 1600-talet framträder Frankrike som den ledande makten i Europa. Ludvig XIV, kung Sol, och hans hov i Versailles blev stilbildare för hela den europeiska eliten och det franska sättet att klä sig imiterades så nära som möjligt även av vår svenska överklass.

De franska modeplaggen var oerhört praktfulla men deras bekvämlighet kunde med rätta ifrågasättas även på herrsidan. Så här

ondgjorde sig Carl von Linné år 1733 över den åtsittande mansdräkten: "Våra kläder på fransyskt vis gjorde, trycka oss på alla sidor; skjortan vid handen, bältet om sidan, byxorna om länderna, strumpebanden om benen och skospännena om vristen, att man måste gå spänd som en betslad häst." Och som motsats till denna klädsel framhåller Linné våra lappars bekväma och funktionella kläder.

Modet förutsätter alltid möjligheten till informationsspridning från – med moderna termer – trendsättarna till konsumenterna. Mot slutet av 1700-talet får vi tryckta modeplanscher som lätt kunde spridas och åskådliggöra de aktuella modedetaljerna. Men hur gick informationen till före modepressens tid?

I modeböcker brukar ofta beskrivas hur kvinnomodet förr i tiden spreds genom de så kallade modedockorna, klädda i det senaste parisermodet. Man vet att sådana dockor i olika storlekar sändes från Paris till bl a England, Österrike och Italien, men förekom de också i Sverige? Återigen kan man gå och söka upplysningar hos Carl von Linné, som har yttrat sig om det mesta i tillvaron på 1700-talet och ofta i ett slags telegramstil: "Fransmän skicka dockor till Stockholm att giva modet på kläder, fruar nu gå med peruk" (1733). Men några manliga modedockor har aldrig omtalats. Förmodligen beror detta på det ihärdiga resandet till Frankrike av överklassens män, som där på ort och ställe kunde ta reda på vad som gällde i modeväg och som sedan på hemmaplan kunde dela med sig av sina modekunskaper till sina vänner och till sina skräddare. Det gällde emellertid att ofta ha kontakt med Paris ty det manliga modet var lika föränderligt som det kvinnliga.

Ofta citerat är Carl Gustaf Tessins utsago 1758 över det då-aktiga moderaseriet: "Man tror sig efter ett års gömma hava en brukelig rock och när han påklädes, så finner man honom utur mode, livet för långt eller för kort, knapphålen för små eller för stora, ärmarna en halv finger för långa etc."

Det säkraste sättet att få en helt moderiktig klädsel var att låta sy sina kläder under pariserbesöken. Den kanske allra vackraste och mest påkostade herrdräkten, som Nordiska museet har i sina samlingar, beställde Axel von Fersen i Paris på 1780-talet.

Axel von Fersen beställde sidenkostymen sannolikt år 1785 då han återkommit till Paris och ofta sågs i drottning Marie Antoinettes sällskap. Foto Birgit Brånvall.

AXEL VON FERSEN, EN KLÄDINTRESSERAD MAN

Axel von Fersen beskrivs av samtiden som en lång och ståtlig person med regelbundna drag och mörka, intensiva ögon. Han efterlämnade 20.000 dagbokssidor som Alma Söderhjelm översatt från franskan och givit ut i 4 delar. Tyvärr finns inte dagböckerna bevarade från perioden 1779–1791 då Axel von Fersen på nära håll upplevde den franska revolutionens olika stadier.

Axel von Fersen var ytterst noga med klädseln, både sin egen och andras, vilket framgår av hans dagboksanteckningar. År 1794 beskriver han exempelvis hur hans fransktillverkade uniform gjorde intryck på det svenska hovet, "alla beundrade min husaruniform, som också är bättre sydd än de som de ha i det här landet". Samma år iakttar Fersen på en hovbal hur en del av herrarna bar uniform "med gula byxor, så åtsittande att deras former ej skulle kunnat komma bättre fram om de varit nakna, det är fult och opassande". I dagböckerna förekommer också ofta kommentarer om kvinnornas klädsel. Det nya kvinnomodet, som vi kallar empirimodet, föll inte alls von Fersen på läppen, "i allmänhet är det nuvarande modet med de grekiska kläderna som ej det ringaste markerar midjan och där skärpet sitter under bröstet, fördelaktigt endast för de illa växta, de andra förefalla alla platta och slankiga; det är ett mode som passar för morgnarna" (1795).

Axel von Fersens egen garderob var, som man kunde vänta sig, av högsta klass, vilket bl a framgår av bevarade porträtt och av hans omfattande bouppteckning. Den broderade franska sidenkostymen, som nu ingår i Nordiska museets samlingar, inköptes av vänföreningen för 800 kronor på en auktion på Bukowskis år 1925 och har daterats till 1790. Men sannolikt lät Axel von Fersen sy den redan på 1780-talet, förmodligen 1785, då han återkom till Paris efter en längre tids bortavaro och då han behövde en ståndsmässig klädsel för sitt intensiva deltagande i det franska hovlivet. En sådan tidsbestämning överensstämmer också bättre med andra daterade herrkläder av liknande slag.

Herrdräkten på 1780-talet bestod av rock, väst och knäbyxor. Den syddes av praktfulla tyger som siden och sammet och försågs med färgrika broderier. I början av seklet hade västen varit nästan lika lång som rocken och haft ärmar. På 1740-talet förkortades västen, den blev också ärmlös och kom att bli allt mer synlig på grund av att rockens framkanter blev något svängda. Västen blev härmed ett betydelsefullt plagg och försågs framtill med lika högklassiga

Rocken och västen är rikt broderade i plattsöm med silke i många färger och har infällda bottnar av silkestyll. Foto Birgit Brånvall.

broderier som rocken. Vid denna tid exporterade Frankrike till många länder herrtyger som var färdigbroderade "à la disposition" men inte tillklippta. Efterfrågan var t o m så stor att fransmännen sände mönster och tyger till Kina eftersom arbetslönerna där för broderiarbeten var långt lägre än i Europa.

MÄN MED MUFF

Fram till 1790-talet var männens dräkter minst lika praktfulla och färgrika som damernas. Liksom kvinnorna kunde de moderiktiga männen också värma sina händer i en muff. Alltsedan 1600-talet och fram till sekelskiftet 1800 fanns det nämligen herrmuffar av olika storlekar och i skilda material. Axel von Fersen lämnade efter sig en björnskinns muff, något som en man mycket väl kunde bära utan att göra sig löjlig eller anses för feminin. Den tyske forskaren Johann Beckmann skildrar t ex vintern 1765 hur herrarna i Stockholm bar stora muffar men gick utan huvudbonader.

Men snart var tiden inne då det manliga modet skulle förändras, förenklas och förmörkas medan kvinnorna även i fortsättningen skulle få klä sig i färgrika kläder. Redan på 1780-talet börjar ett enklare, engelskt mansmode att breda ut sig i Paris. Axel von Fer-

Detalj av broderi. Foto Birgit Brånvall.

sen beskriver 1789 hur den "engelska sjukan" drabbar Paris och noterar att många av ombuden på ständerförsamlingens möte detta år inte ens bar peruk utan var kortklippta "som engelska betjänter".

Den franska revolutionen blev en brytpunkt i den manliga modehistorien. Något förenklat skulle man kunna säga att mansmodet ännu inte hämtat sig därifrån. Visserligen har männens sport- och fritidsplagg blivit färgrika – en Vasaloppsstart är ett myller av personer klädda i regnbågens alla färger – men när samma män uppträder i formella sammanhang, t ex går på ett viktigt sammanträde eller på en bättre middag, bär de oftast en grå eller mörk kostym med möjligtvis slips och sockor i någon glad färg. Hur länge dröjer det tills männen återigen vid festliga och högtidliga tillfällen vågar klä sig så färgrikt och praktfullt att deras kostymer kan konkurrera med Axel von Fersens modedräkt?